

„Ще има много да ти говоря за нашите разговори с него. Той се увлече тъй силно от България и от нашата поезия, както не можеш да си представиш. Между впрочем — той и Петемски (главният заведующ издателство „Знание“) искат да почнат издаването на ред сборници от преводи из нашата литература. Предлагаха ми аз да им редактирам. . .“

Максим Горки поискал от П. Тодоров освен това, ако е възможно, да му се изпратят някои статии за българската литература, за да бъдат поместени в сп. „Съвременник“. След завършването си в родината Петко Тодоров предал тази молба на д-р Кръстев. От своя страна Кръстев изпратил на М. Горки статията си „Новата българска литература“. По този начин П. Ю. Тодоров става посредник за литературен обмен между руски и български писатели и литератори, като освен това предизвиква кратка кореспонденция между Горки и д-р Кръстев. А обаянието на Максим Горки върху самия Петко Тодоров е само един пример за огромното въздействие, което е оказал с личността и творчеството си този истински титан върху развоя на българската художествена мисъл и дело.

ЮРИЙ ТИНЯНОВ

Вениамин Ал. Каверин

I

В спомените си винаги го наричам свой учител. Но той никога и нищо не ме е учил. Дори на лекциите му в Института по история на изкуствата (за които възторжено се отзовават неговите слушатели — известни днес историци на литературата) не съм ходил. Вероятно ми се е струвало някак странно отново да слушам същите неща, които се зараждаха и избликваха в домашна обстановка и просто се създаваха пред очите ми.

„Всички, които са имали възможност да слушат Юрий Николаевич — пише неговата ученичка Т. Ю. Хмелницка — . . . никога не ще забравят удивителното усещане за радост, за празнично откритие, усещане за чудо. Сякаш сте попаднали в непозната досега страна на словото — сложно, многозначно, богато на нюанси и променлив смисъл. Сякаш установените, привични и гладки представи за книгите и писателите се люшят като кора, а под тях тече бурен и таен живот — борба на направления, школи и позиции.“

Така учеше той своите слушатели в Института по история на изкуствата. Но мен не само че не ме е учил, но отстраняваше тази възможност, когато тя се появяваше — и това специално важи за началото на двадесетте години. Той разбираше от половин дума какво съм написал или се готвя да пиша и подхващаше едно добродушно дразнене, недомлъвки и шеги. От тях аз трябваше сам, със собствени усилия да правя изводи, които понякога ме принуждаваха да зачерквам всичко, което съм написал. Той никога не подкрепяше и не осждаше моите понякога неочаквани решения. Имах пълна възможност да пиша всичко, каквото пожелаех. фантастичен разказ, научен доклад и тогава да получа от него вместо отзив — епиграма.

Именно тази „антишкола“ ме приучи на самостоятелност и вглеждане в себе си, приучи ме на самопреценка.

По случай годишнината от смъртта на Лев Лунц Тинянов посмъртно се обърна към него с писмо за приятелите, за литературата: „Вие с Вашето умение да разбирате хората и книгите знаехте, че литературната култура е весела и лека, че тя не е „традиция“, не е външна декорация, а разбиране и умение да се правят нещата нужни и радостни. Защото Вие бяхте истински литератор. Вие знаехте много, скъпи мой, мой мили приятелю, и преди всичко знаехте, че „класиците“ — това са подвързани книги в библиотечния шкаф и че те винаги са били класици, а библиотечният шкаф е съществувал и преди тях. Вие знаехте тайната как се чупят библиотечните

ипкафове и как се късат подвързиите. Това беше нещо весело и всеки път културата се оказваше по-малко „културна“ от всеки самоук, по-малко традиционна и най-важното, много по-весела.“

Тогава не предполагах, че ще настъпи време, когато горчиво ще съжалявам, че не съм записвал нашите ежедневни разговори в продължение на много години. Че строгата възискателност на Тинянов ще остане за цял живот образец за мене. Че и след своята преждевременна смърт той ще остане с мене, ще ме подкрепя в минути на безверие в себе си, на безнадеждност, на напразни съжаления. Че в моето духовно съществуване той ще заеме единственото, сякаш от самата съдба отредено му място.

Очаква го труден живот, физически и душевни мъки. Очаква го стаен живот, книги, само книги, упорита борба с традиционната наука, жестокостите, които не понасяше. Признание, непризнание, отново признание. Ръкописи и книги. Грижа за приятелите. Неразбиране, борба за своя, никого не повтаряща сложност на книгата, свои и чужди. Щастие от откривателството.

1

Постъпих в Псковската гимназия същата година, когато Тинянов я завършваше. Той дружелюбно с моя по-голям брат и често идваше у дома. Отзвучите от живота на по-старото поколение стигаха до мен ту като горещи спорове за Хамсун и неговия лейтенант Глан, ту като стихове на Блок, ту като любовни гимназиални истории — и животът на брат ми и неговите приятели ми се струваше загадъчен, сложен и необикновен. Сред юношите, които завършваха гимназията и много четяха и успяваха същевременно и да се влюбят, да прекарват цели нощи по река Велика, да решават философските проблеми на века, Тинянов беше и най-обикновен, и най-съдържателно сложен. Беше най-весел от всички. Смееше се заразително, имитираше другарите си, подражаваше на учителите и внезапно се затваряше в себе си, ставаше замислен и съсредоточен.

Пишеше стихове:

Я — продолжение царственного сна.
Приснился я кому-то в час досуга.
В полдневный час пылающего юга
Его коснулась мягко тишина.

Когда проснулся я, была весна,
в садах гуляла и звала подруга,
И сердце билось медленно и туго,
Как плеск фонтана — вверх и вниз — до дна.

И длится сон уж скоро двадцать лет.
Давным давно его подруги нет.
И нет его — влюбленного сновидца.

Волшебная меня тревожит власть.
Я только сон, который нежно длится
Я — плеск фонтана. Дайте мне пропасть.

Този сонет е написан в осми клас.

Приятелите му от гимназията цял живот пазят негови писма и стихове, домашни и класни съчинения. Сини тетрадки с бяло етикетче: „Ю. Тинянов. VIII а клас“ — са запазени от Август Андреевич Летавет, действителен член на Академията на медицинските науки — известен алпинист в миналото.

Много неща премислих, когато четох гимназиалните съчинения на Тинянов. На седемнадесет години той не само вече е прочел, но и преживял руската литература. Близка и понятна му е била трагедията на Лермонтов, саможертвата на Толстой. Той владееше свободно крилатото знание, благодарение на паметта си, която смело може да бъде наречена феноменална.

Към творчеството той се отнасяше като към безценен дар и за него то не се изчерпва само с изкуството или науката. На първо място той поставяше творчеството на сърцето. Негов любим герой беше Платон Каратаев — затова, защото той „притежава нещо такова, което не е дадено на Наполеон и Александър, . . . щастието му е в непрекъсната творческа работа, която претворява всеки гладен пес в носител на живота“.

За епиграф на съчинението „Животът е хубав, когато сме необходимо звено в него“ са взети редове от „Мистерии“ на Хамсун: „Аз съм чужд, аз съм чужденец тук. Аз съм каприз на бога — ако щете.“ Мисълта, подсказана от епиграфа, се развива: живата човешка верига се движи по закони, създадени от самата нея за нея. Но ето има хора, които не желаят „да играят страшния танц на жизнената безсмисленост“ — мислители, мечтатели, безумци. Над мъртвата машиналност на живота се замисля Хамлет — и „оттогава във веригата на битието кръвта на Хамлет се предава от род на род и последните му потомци са наречени със страшното наименование „излишни хора“. Така се прехвърля мост между Хамлет и Рудин. Поучително-добронамерената тема неочаквано е преобърната — „необходимото звено“ се оказва съдба за избрани. Появява се и се утвърждава идеята за несходството, правото на несходство, което понякога струва живота на хората „с много дълбоки, много ясни очи“. Но „време е да разберем, че тези чужденци, тези свети скитници по земята — са необходими звена за онзи живот, към който те приближават човечеството, може би само с появата си“.

Прекалено дълбоки, прекалено ясни очи имаше Тинянов и „правото на несходство“ му струваше по-скъпо, отколкото можеше да се очаква. Но той и не търсеше лека участ.

Това не са съчинения, а признания. Не е необходимо дори да изтъкваме как обмислено, как безвъзвратно е решен в тези тънчки сини тетрадки изборът на жизнения път. Като ги чете човек, може да познае в седемнадесетгодишния гимназист бъдещия автор на „Кюхля“ и „Смъртта на Вазир Мухтара“.

2

Красив, с виещи се гъсти коси, той приличаше по-скоро на двадесетгодишен, макар че караше вече двадесет и петата, угрижен — защото работите му вървяха зле — и същевременно весел, той дойде в Псков още първия ден, когато го завзеха немците — и обнадежди нашия полу-гладен и измъчван от неизвестността дом. И не само го обнадежди, а сякаш го преобрази, макар че не направи никакви усилия за това.

Тинянов не само мина фронтовата линия, за да се види с жена си и дъщеря си (той беше женен за сестра ми). И не само донесе някакви продукти — мед и масло, които в Псков можеха да купят само за стари пари. Той се втурна (аз не оценявам това веднага) в притеснението и напрежението, което беше обзело целия град — и раздвижи това тревожно притеснение само с появата си.

Работите му наистина бяха зле: дипломната му работа за Кюхелбекер беше изгоряла по време на ярославския метеж заедно с библиотеката, която той беше събирал от ученически години (в Ярославл тогава живееха родителите му). Държавния изпит отложи, а назначаването му в университета, на което разчиташе, се отлагаше за неопределено време.

Но какво значение имаше всичко това сега, когато след вълненията и тревогите от дългата раздяла той успя да се види с жена си. Дъщеричката му, както той казваше, приличала на инфанта със своята светла изящна главичка на гордо изправеното вратле.

Той разговаряше с нея изискано и вежливо. Имитираше куче, котка, кон — и всичко наопак: конят мяукаше, котката лаеше, кучето се изправяше на задните си крака и звънливо цвилеше.

Слагаше дъщеричката си на колене и като я подхвърляше, пееше на немски (след няколко години, когато започнах да издавам, тези стихове ми паснаха за разказа „Бъчвата“):

Портной пустился в путь со зла,

А за коня он взял козла.

Паршивый хвост ему взнуздал,

Его аршином погонял.
Аршином бьет, иглою шъет
И едет задом наперед.
(Преводът е свободен)

В Петроград според Юрий имало бъркотии, но в тези бъркотии, в тази неизвестност, която беше сменила новата неизвестност, за мен имаше нещо съблазнително, съвсем различно от Псков, по който вече маршируваха с песни, в строй, облечени в бели полушубки доскорошните гимназисти и реалисти, постъпили в отрядите на Булак—Балахович.

След като ни разказа за всичко, станало от февруари до октомври 1918 г. в Москва, Петербург и в Русия, Юрий ни съобща, че още през февруари в московския Политехнически музей се състоял избор на „краля на поетите“. Първото място бил заел Игор Северянин, второто — Маяковский, а третото — Балмонт.

Попитах го:

— А Блок?

За мене Блок отдавна беше кралят на поетите.

— А Блок — отговори ми Юрий — написа „Дванадесетте“.

Само възторженото изумление, с което Юрий говореше за „Дванадесетте“, ми беше достатъчно, за да пожелаю страстно да се впусна в този загадъчен, опасен и объркан свят: „Москва, Петербург. . . Срамувах се да призная на Тинянов, че не съм разбрал поемата, която той намираще гениална. Впрочем той нямаше и време за литературни разговори. Беше дошъл само за няколко дни, време беше да се връща в Петербург, в университета, за държавния си изпит, за новата си дипломна работа.

. . . С чувство на разкаяние си спомням как няколко години по-късно — като студент в Източния институт, останах цяла вечер над арабската христоматия, когато Тинянови отидоха в Дома на литераторите по случай 84-годишнината от смъртта на Пушкин — да слушат Блок. . . . Бяха потресени от речта му, с какво възмущение говореха за нея! Блок бил с бял пуловер и четял просто и тихо, както се чете в къщи, пред близки хора. Юрий непрекъснато повтаряше:

— „Весело име: Пушкин. Леко име.“ Колко беше хубаво! Ах, колко хубаво!

Каза ми, че речта не може да се преразкаже. И замислено добави:

— Ако бяхте го чули! Колко важно е това. . .

Малко съм се срещал с Тинянов през годините, когато е бил студент в Петербургския университет, и познавам този период предимно от това, което ми е разказвал. Учители са му били забележителни учени, оставили дълбока следа в историята на руската литература и руския език. Той е слушал един от най-големите лингвисти от началото на века — Боуден де Куртене. Бил е ученик на гениалния Шахматов, дребен на ръст човек, с тих глас, който поразявал всички с необикновената си скромност: когато изслушал веднъж Тинянов, който тогава бил първи курс и искал да се посъветва с Шахматов по повод един свой доклад, той му казал: „Да, да. Аз също се готвя да се заема с този въпрос.“

Впоследствие, когато много неща бяха ревизирани, когато се оказа, че времето развенчава много богове на литературната наука, Шахматов си остана, както преди, за Тинянов откривател на нови неща, учен, който умее да свързва безкрайно далечни понятия и да открива истината там, където те се кръстосват. Веднъж Тинянов ми разказа как през 1918 г. отишъл в университета на лекция на Шахматов. В аудиторията освен него имало още двама или трима студенти. Това не спряло професора и той започнал лекцията си, както винаги, в определения час. Той четял, без да забелязва колко време е минало: нямало осветление, започнало да се свечерява и Тинянов, който записвал всяка дума, бил принуден да записва с все по-едри и по-едри букви. Найсетне съвсем се стъмнило, краткият зимен ден свършил, но лекцията продължавала. Намерих сред книгата на Тинянов тази лекция, записана на пълна тъмнина — с огромни букви, по двадесет-тридесетина думи на страница.

В същност, без да скъсва никога с най-хубавите традиции на руската наука, той грижливо и с любов подбирал от нея всичко, което би могло да помогне на новото поколение филолози, сред които той без съмнение е бил най-добре въоръженият боец. Той е учил при известния С. А.

Венгеров, за чиито грандиозни замисли винаги се е отзовавал с дълбоко уважение, макар и да предвиждаше, че те няма да бъдат доведени докрай. Ето какво пише той в бележките си за автобиография, които намерих в архива му: „Венгеров беше стар литератор, а не университетски професор. . . Този семинар напомняше по-скоро литературно дружество, отколкото студентски занимания. При Венгеров — всичко се четеше и той за всичко се интересуваше. Ръководителят с бялата брада се намесваше в споровете като юноша. . . Той ни научи да работим над документите и ръкописите. Притежаваше фотоснимки от всички Пушкинови ръкописи в Румянцевския музей и ги даваше на всеки, който искаше да ги проучва.“

В този семинар Тинянов се занимавал с Кюхелбекер, за когото тогава се знаело само едно — че е бил приятел на Пушкин и че лицейските му приятели се надсмивали на стиховете му. Страхов пише на Толстой в 1878 г.: „Той (Семьовски — В. К.) има много ненапечатани стихове и проза на Кюхелбекер и неговия дневник. Купчината тетрадки ми направиха много мило и тъжно впечатление. Но се боях от труда и времето, които ще ми струва четенето и обмислянето на тези ръкописи. А нали Вие хвалихте Кюхелбекер?“

Тинянов не се боял от труда и не посъкпи времето си. Той е първият човек, който е прочел тези събрани стихове и проза на Кюхелбекер и впоследствие ги публикува.

„Кюхелбекер е трогателен“ — отговаря Толстой на Страхов. Тъкмо тази „трогателност“ на Кюхелбекер, неговата човечност, неговият стеснителен и плах, но кристално чист стремеж към справедливостта привличат вниманието на Тинянов към тази тогава напълно забравена фигура. Той започнал да изучава Кюхелбекер и продължава да го изучава целия си живот. Написал за него голям труд, глави от който четял на сбирките на пушкинския семинар. Както споменах, през 1918 г. тази първа научна работа на Тинянов заедно с всичките му книги и библиотека изгорели в Ярославл по време на белогвардейския бунт. Впоследствие той написал роман за Кюхелбекер, любима книга за деца и възрастни — роман, който, както се изрази Горки, „ликвидира целия сух и безсилен брътвеж не само на Мережковски“.

Основна черта на целия жизнен път на Тинянов беше дълбоката му всеотдайна любов към нашата литература. Едва когато я разберем и обясним, можем да разберем и обясним и неговия живот. И неговата наука, с която той не престана да се занимава и като известен вече романист, не беше нищо друго, а жаден стремеж да изучи руската литература, да открие и обясни чудото на тази литература.

Преходът от науката към литературата, макар и нелесен, беше възможен и съблазнителен, защото беше подготвен. Това бяха години, когато науката лежеше редом до литературата, а понякога се и преплиташе с нея. В този смисъл хубаво се е изразила в спомените си за Тинянов неговата ученичка Л. Я. Гинзбург: „Всички студенти от Литературния факултет към Института по история на изкуствата пишеха стихове (някои и проза, но това беше по-малко задължително). Това беше нещо естествено за нас и дори смятахме, че историк на литературата, който изследва стиховете, трябва да има практическо понятие как се прави това. Тогава ни изглеждаше естествен пътът от литературата (макар и от неуспели опити) към история на литературата или обратно, от история на литературата — към литературата. . . Между съчиняваните по един или друг повод студентски куплети имаше и такива. . .

И вот крадется, словно тать,
Сквозь ленинградские туманы
Писатель лекцию читать,
Профессор Т. — писать романы.

За професор Т., който пишеше роман, може смело да се каже, че въпреки своя тежък живот обременен от безнадеждна болест, той не пропиля дори един единствен час, макар че работеше неравномерно — ту месец мълчание, ту печатна кола на ден. Но и месеците мълчание бяха работа.

Той беше мек, отстъпчив, понякога нерешителен човек. Но силната воля на изследовател, който строго и непреклонно се стреми към целта си, без да пропуска нито един, дори най-незна-

чителен факт, щом той може да бъде използван, личи и в ръкописите му, написани с решителен, поразяващ със своята точност почерк. Много неща от архива му са още неразгадани, но ако човек успее да проследи главната му мисъл, изпъкват други, на пръв поглед незначителни мисли — и разбираш, че целият този труд е извършен, за да се напишат два или три реда в романа.

През лятото на 1919 г., когато живеех в Москва, Юрий, който работеше като преводач във Френския отдел на Коминтерна, дойде от Петроград по свои работи и отседна у нас. Майка ми настоя той веднага да се измие и да смени бельото си след влака — тогава върлуваше петнист тиф — и аз и брат ми Саша постопахме вода в голям чайник и дълго трихме Юрий с гъба от лице, напоена със зелен сапун. Той се преоблече, издокара се и дойде да се запознае с Катя, жената на брат ми. Те започнаха веднага разговор, а аз никога дотогава не бях виждал Катя така оживена и весела. . .

— Да, той е прелестен, обаятелен — каза тя, когато Юрий си отиде.

А на мене, който го познавах от осем години, тези думи ми прозвучаха странно, именно защото той никак не се старееше да изглежда обаятелен и прелестен! Когато му казах това и като прибавих още, че Катя го намира освен това и красив, той се смя до припадък, толкова много, че направо се изплаших за него.

Наистина, ако човек се освободи от привичното чувство, че той винаги е някъде наблизко, до тебе, за него в същност можеше да се каже, че е хубав. Ръстът му не беше висок, плешите му бяха теснички, но на тези плещи се изправяше такава съразмерна глава, с нежно очертани устни, с великолепна тъмнокестениява, леко къдрава коса! Очите му гледаха направо и като че ли малко отгоре, като меко съчетаваха замисленост и внимание. Челото му беше огромно, но не грубо, а леко изпъкнало напред. Когато разговаряше, Юрий се обръщаше целият към събеседника си — и това трогваше и привличаше. Той беше изящен. А се разсмя, че Катя го намираше красив, защото тази негова красота, която ясно личи сега на портретите му, се отнасяше към онази страна на неговото същество, която той не забелязваше и към която принадлежаха и вежливостта, и веселостта му.

. . . Първата свободна вечер се втурнах при него със стиховете си, той се учуди, когато разбра, че пиша всеки ден, независимо дали имам желание или не.

— Но щом не ти се иска — каза ми той, — защо трябва да пишеш?

Баладата за крадеца, когото граф Калиостро спасява от углавно следствие, не му се твърде понрави. Но все пак каза:

— Интересно.

И като помълча, добави:

— Ако беше разказ, трябва да си помислиш защо Калиостро тръгва за Москва. Целта трябва да бъде сериозна. Естествено би било той да намери твоя крадец по пътя.

Тинянов се мръщеше, като слушаше моите лирични стихове и само въздъхна, когато му показах трагедията в стихове „Саванарола“.

— „Да криеш трагедията“ — обидно процитира той Пушкин и като ме прегърна през раменете, добродушно каза: — Почвай!

В трагедията душата на Саванарола попада в ада.

— Защо не в рай? — попита ме Юрий. — Та, доколкото си спомням, него едва не го зачихлиха към светините?

Но за сюжета на мен ми трябваше ад, а не рай. Там, верен на своите убеждения, Саванарола уговаря Сатаната да се сражава с Ватикана:

Почтенное бесовское собрание,
Я вас прошу серьезно оценить
Всю смелость моего предначертанья. . .

Юрий изслуша търпеливо трагедията до края.

— Има хубави стихове — каза той замислено, — Сюжетът, Живият диалог,

После замълча.

— Знаеш ли какво? На твое място бих започнал да пиша проза.

Тинянов започна да работи като преводач във Френския отдел на Коминтерна, който току-що беше основан. На това трябва да се наблегне, защото по времето, когато се разгаряше гражданската война, когато почти нито едно учреждение не работеше и навсякъде цареше саботаж — да постъпиш на работа в съветско учреждение, при това в Коминтерна, не беше нещо случайно, а истински подвиг.

Струва ми се, че с работата си в Коминтерна той много спечели. Запозна се с десетки необикновени хора. Срещаше се с дейци на международното революционно движение и си спомням с какво вълнение ми разказваше за горещите спорове, в които са участвували Марсел Кашен и други дейци.

Първата му книга „Достоевски и Гогол“ излезе през 1921 г. и е посветена на теорията на пародията. Концепцията му е изградена върху историко-литературното откритие: Тинянов доказва, че „Село Степанчиково“ на Достоевски осмива, пародира Гоголевите „Избрани места от преписката с приятелите“.

Но да кажем само това е все едно почти нищо да не кажем: в малката книжка, която нямаше за цел да решава психологическа задача, в лицето на Фома Опискин читателят вижда сякаш живия Гогол от времето на „преписката“. Нещо повече: „характерът на Гогол е пародиран с това, че Гогол е взет от времето на „преписката“ и е поставен в образа на неудачник-литератор („хрантутник“). В книгата на Тинянов се чувствуват без съмнение характерните черти на бъдещия автор на „Кюхля“. „Що се отнася до личността на Гогол — пише той, — Достоевски охотно е работил над историческия и съвременния материал.“ Няма да е преувеличено, ако кажем, че в книгата „Достоевски и Гогол“ Тинянов е обрисувал характера и на единия, и на другия, като се е възползвал от историко-литературния материал. Това се отнася и до нравствената проповед на Опискин—Гогол: и двамата търсят „прекрасния човек“. „Засегнат е и въпросът за „прекрасния човек — идеалната маска у Гогол“ — пише по този повод Тинянов — и е даден отговорът на Достоевски: прекрасен несвършен човек. . .“

Никога не ще забравя как веднъж ни чете на глас откъси от тази книга. Отначало четеше, а после започна да импровизира: Фома Опискин изведнъж се появи в стаята, многозначителен, скромен и пророкуващ. На високопарен стил започнаха да нахълтват такива думи като „холандска мутра“, „подлец“, „палячо, монс“. Така беше в текста. Но скоро текстът беше оставен и забравен. Юрий Николаевич започна да импровизира и Фома излезе у него съвременен, наподобяваше с нещо нашия домоуправител, който имаше слабост да поучава. „Искам да обичам, да обичам човека, а не ми дават човек, забраняват ми да го обичам, отнемат ми човека — викаше той. — Дайте ми, дайте ми човек, за да мога да го обичам!“

А след това — то беше нещо страшно — Юрий наметна пледа и се превърна в Гогол: устните му набъбнаха, лицето му се напрегна и помръкна. Като сведе очи, целият се сви в креслото, сякаш се криеше от някого и заговори с тих глас, смъртно уморен: „Оставям завет да не ми се прави никакъв паметник и да не се и помисля за такава глупост, недостойна за християнина.“

Думите бяха почти същите, както в „Село Степанчиково“ („Не ми трябва паметници В сърцата си ми издигнете паметник. . .“) — но сега в тях звучеше не самодоволство, а безнадёждност. Не възискателност, а смирение, белязано може би с едва забележимата черта на неговата изключителност, на неговото божествено избраничество. . .

Впоследствие в писмо до Виктор Шкловски (ЦГАЛИ) Тинянов с една бегла бележка определя историческата връзка на пародията с произведението, послужило като предмет на пародията.

„... За пародиите на Велтман. Ако имаш пред вид „Пристигналият от уезда“, то там е пародиран и представен като жив без съмнение Соколовски, авторът на поемите „Хевер“ и „Мироздания“. . . Най-лошото е, че тези пародии сега изобщо не приличат на пародии (може би не само защото става дума за стари неща. Ето пародиите на Сумароков за Ломоносов и Петров и сега се възприемат като пародии. Тук, така да се каже, се касае за качествено, а не количествено нещо, т. е. хронологическо). Явления, които са вторични и резултативни, се движат

по същия път, по който и самата пародия, затова пародиите за Тютчев, които познавам, са все неудачни. Затова сега например не може да се напише пародия за. . . Багрицки. А за Маяковски, разбира се, е много лесно да се напишат“ (9 април 1929).

С интуицията на художник Тинянов умееше да чете текста, да напипва в него вътрешния скрит живот. Страниците, по които равнодушно са се плъзгали очите на предшествениците, се откриваха пред него в ново, дълбоко значение, ставаха за него изведнъж ясни и живи. Без да прибегва до свидетелства на съвременници, той умееше да открива в литературата борбата на направлението, онази борба за „ново виждане“, за която той впоследствие писа в статията си за Хлебников.

Тази именно борба за ново виждане беше главна тема за Тинянов в историята на литературата. На нея са посветени неговите най-хубави статии — „Архаистите и Пушкин“, „Пушкин и Тютчев“ и мн. др.

Художникът в изследователските работи на Тинянов е бил винаги много силен, а романите му биха били невъзможни без този дълбок разрез на историята, който той прави с умния нож на изследователя. Той не шеше да стане романист, ако не беше познавач на литературната история, майстор на историческото изучаване, умеещ да съпоставя безкрайно далечни факти и да прави от тях изводи, които неочаквано и блестящо опровергаваха утвърдени вече представи.

Да, Тинянов беше художник, когато, четейки Пушкин или Катенин, въз основа на едва забележим поетически пунктир възстановяваше тайната, дълбоко завоалирана литературна полемика, толкова сложната история на техните отношения. Той умееше да разгадава новото не така, както се разкрива шифърът, а както се изучава почерк — с психологическа задълбоченост.

. . . Често по време на вечеря Юрий Николаевич разказваше за своя Френски отдел. Работата в Коминтерна му харесваше. Колегите му го обичаха, а „горе“ познаваха и ценяха неговата необикновена лингвистична дарба. Повод за това било едно важно писмо на един от сръбохърватските диалекти. Трябвало да се отговори срочно и Юрий Николаевич превел писмото, отнесъл всяка дума към нейното коренно значение.

Спомням си как, когато ни разказваше това, той живо ни имитира хихикащия от възторг колега и изведнъж се замисли, скочи и изтича към кабинета си. Аз с недоумение погледнах към сестра ми, но тя се засмя.

— Намислил е нещо. Сега ще се върне.

Но Юрий Николаевич се върна едва след петнадесет минути. По същия начин той се държеше и на други вечери, закуски и обеди. Нещо повече — той можеше да се откъсне от каквото и да е разговор и да се втурне към писмената си маса, за да запише някаква хрумнала му в момента мисъл.

Една сутрин рано го заварих седнал по нощница, бос, до писмената си маса, на крайчеца на стола. Бързо пишеше нещо и от време на време духаше замръзналите си пръсти. В кабинета му беше много студено.

Наметнах го с хавлията, но той разсеяно ми каза:

Не ми пречи. . .

Как успяваше да съчетава службата си в Коминтерна с неуморната си работа? Едновременно с книгата „Достоевски и Гогол“ той отделяше много време и за монографията „Тютчев и Хайне“. Размишляваше над системата от възгледи, обхващащи цялата пушкинска епоха — скоро тя беше представена в курса, прочетена в Държавния институт по история на изкуствата.

Струва ми се лесно е да открием ключа към тази загадка: в Коминтерна (също както на обяд или вечеря, в трамвая или на улицата) той не е преставал мислено да се вглежда в далечната епоха, която беше се превърнала за него във втори дом. Той се срещаше в този дом с Пушкин и Кюхелбекер, с Катенин и Чаадаев, с Булгарин и Грибоедов, с Тютчев и адмирал Шишков. Той познаваше историята и предисторията на техните отношения, сплетните на техните жени, личните и литературните спорове, надеждите, честолюбието и завистта. Той разгада клеветата като тайно оръдие на властта. Проумя натиска на времето като сила, изтръгваща лъжливи признания, пречупваща съдби.

В Съюза на писателите, когато се отбелязва първата година от смъртта на Тинянов, истинният историк на литературата Б. В. Томашевски каза, че всеки абзац от която и да е статия на Тинянов може да се разгърне в отделен труд, който по смелост и оригиналност ще заеме видно място в нашата литературна наука.

Тинянов въведе нови понятия, без да се смушава от това, че мнозина ще спрат пред тях недоумяващи. Ако липсваше знакът на историзма, който стои над всеки негов ред, не би било лесно да се намерят в историческите му статии мостовите, прехвърлени често над пропаст. Впрочем той скоро се разкри като изящен критик, ироничен есеист.

Но когато се връщаше към строго научните си статии, той пишеше съдържано и се равняваше единствено на себе си, на никого друго.

... Дадох на Юрий Николаевич един свой нов разказ, който трябваше да удиви читателите със своята простота и реалистичност (написан не без помощта на речника на Дал) — и с вълнение очаквах неговата присъда. Спомням си, че тогава се готвех за изпит по логика — но нещо не ми вървеше в този ден за занимания.

Юрий почука и влезе. Лицето му беше съсредоточено, сериозно. Държеше ръкописа ми внимателно, с две ръце. Гледах, без да дишам. Той остави тетрадката на масата и ми каза уверено и твърдо:

— Нобеловата премия ти е осигурена.

Замръзнах. Лесно можете да си представите колко самонадеяно глупав съм бил по онова време, но за миг му повярвах. Нобелова премия! За този разказ, който бях написал само за няколко дни!

И веднага се засмя — и то така простодушно, откровено, че беше невъзможно да не започнеш и ти да се смееш.

— Лош ли е?

— Да, братко, не струва — каза той и ме прегърна през раменете. — И защо ти изведнъж така? Имаше нещо. Там ти не приличаше на никого. Впрочем освен на Хофман, Шамисо и Тик.

И за да ме утеши, ми подари книгата на Владимир Одоевски „Руски нощи“.

През 1923 г. Тинянов беше коректор в Госиздат. Зад него беше вече Петроградският университет, където беше оставена катедрата по руска литература, което по онова време се равняваше на аспирантура. Но за по-нататъшна работа в университета не можеше и да се мисли. Тогава факултетът се ръководеше от почтени, но съвсем консервативни хора, за които историята на руската литература свършваше с Жуковски и Пушкин. Те не биха пуснали Тинянов в своята дестилирана академическа среда. Както и не го пуснаха!

Именно тогава се състоя изменилният много неща в неговия живот разговор с Корней Иванович Чуковский. В своите спомени Чуковский разказва как е била замислена и създадена „Кюхля“ и няма да повтарям тук тази позната вече история. Ще прибавя само, че наред с външните обстоятелства, заставили Тинянов да се заеме с проза, имаше и вътрешни. Ето какво пише той в своята публикувана приживе автобиография: „През 1925 г. написах роман за Кюхелбекер. Преходът от наука към литература не беше така лесен. Мнозина учени считаха романите и изобщо белетристиката за халтура. Моята белетристика възникна главно от недоволството ми от историята на литературата, която се плъзгаше по повърхността на баналното и неясно представяше хората, теченията и развитието на руската литература. „Колосалното ливосване“, с което се занимаваха историците на литературата, принижаваше и произведенията, и старите писатели. Потребност да се запозная с тях по-отблизо и да ги разбера по-дълбоко — ето какво представляваше за мен белетристиката. А аз и сега мисля, че художествената литература се отличава от историята не по „измислицата“, а по своето по-голямо, по-близо и кръвно разбиране на хората и събитията, по голямото си вълнение за тях. Никога писателят не измисля нищо по-прекрасно и по-силно от истината. „Измислицата“ е случайност, която зависи не от същността на нещата, а от художника. И ето когато няма случайност, а необходимост, започва романът. Но погледът трябва да бъде много по-дълбок, догдката и решимостта — много по-големи и тогава идва и последното в изкуството — усещането за истинската правда: така е могло да бъде, така може би е било!“

В „Кюхля“ Тинянов за пръв път стигна до историческия документ като художник. „Има парадни документи и те лъжат като хората — пише той впоследствие. — Нямам никакъв пиетет към „документите изобщо“. Човекът е заточен за свободомислие в Кавказ и продължава да се числи в Нижни Новгород, в Тенгинския полк. Не вярвайте, стигнете до края на документа, протрийте го. И не се уповавайте на историци, които преработват материала и го преразказват. . .“

Най-съвършеното познаване на материала, както е известно, не създава още художественото произведение. В „Кюхля“ е създаден характер. Писателят и революционерът, „изчезнал безследно“, унищожен, „осмян публично“, както писа Тинянов за Кюхелбекер в предговора към събраните му съчинения, оживява пред нас с цялата истинност на чувствата си, с цялата трогателна чистота на своите надежди и стремежи. „Кюхля“ е роман-биография, но като вървим по следите на героя, ние сякаш влизаме в портретната галерия на най-скъпи за сърцето ни хора — Пушкин, Грибоедов, Делвиг и всеки портрет — а те са много — е нарисуван свободно, тънко, смело. Навсякъде се чувства мирогледът на самия Кюхелбекер. Понякога ти се струва, че той самият разказва за себе си и колкото по-скромно звучи този глас, толкова по-силно изпъква пред нас трагедията на декабристите. Може би тъкмо в тази скромност и не-назрапчивост се крие силата на характера, обрисувана от Тинянов.

На последните страници на романа Кюхелбекер посочва на жена си сандък с ръкописи: „Замини за Петербург. . . това ще го издадат. . . там ще помогнат. . . трябва да се устроят децата. . .“ Този сандък с ръкописи наистина попада по-късно в Петербург и дълго време е бил притежание на един от синовете на Кюхелбекер. Не знам по какви пътища, но през 1928—1929 г. до ръкописите се добира някакъв антиквар, който научава, че Тинянов събира всичко, написано от Кюхелбекер, и започва да му носи тези книжа, разбира се, в грацията: от по-малко интересните, към по-интересните. Тинянов изразходвал за тях почти всичко, което притежавал и постепенно „сандъкът“ преминал у него.

Спомням си как в писмото на поета Тумански до Кюхелбекер той откри няколко думи, написани от ръката на Пушкин. Това беше небивало тържество.

Тинянов работеше неравномерно — ту цели месеци мълчание, ту печатна кола на ден. Така за един ден той написа главата за Самсонхан в романа „Смъртта на Вазир Мухтара“.

Когато работеше, той представяше отделни сцени и аз знаех кой стои зад някои от неговите герои — това бяха сцени от съвременния живот, въпреки че действието им ставаше през двадесетте години на миналия век. Тинянов беше талантлив имитатор — веднъж от името на някакъв журналист той беше поръчал по телефона срочна статия на Айхенбаум за „Известия“ и след половин час, когато Айхенбаум седнал да я пише вече, Тинянов му позвънил отново и му признал, че се е пошегувал.

Той пишеше хумористични стихове, епиграми, някои от тях са запазени в архива, в „Чукокал“. Неговите хумористични стихове се четяха на серапионовските „годишнини“. Всяка строфа представлява лека, но изразителна рисунка:

Не футурист, не акмеист,
не захвален и не окаян
Но он в стихах кавалерист —
наш уважаемый хозяин.

Отнасяше се за Тихонов, служил до революцията в хусарски полк.

Как Ленский благородно бледен
на остеклевших рюмок ряд
глядит стеклянным взором Федин
и забывает Госиздат

Федин работел в Госиздат (редактирал „Книгата и революцията“) и много се уморявал.

В „Кюхля“ Грибоедов е обрисуван бегло. Но и този бегъл портрет прави впечатление поради разликата му от готовата, изградена още в ученически години представа за автора на

„От ума си тегли“. Откъде се е взела тази представа? Дали е дошла от скучните предговори към академичните издания на „От ума си тегли“, чиито автори откровенно признават, че е „трудно да се възстанови духовният облик на Грибоедов“ (Н. К. Пиксанов) или от понятието „класик“, което сякаш винаги е било нещо като броня за непогрешимост и скрива от нас истинския живот. Кой знае? Впоследствие в цитираната по-горе автобиография Тинянов пише: „Започнах да изучавам Грибоедов — и се уплаших, като видях колко него разбират и как всичко, написано от Грибоедов, не отговаря на „всичко, написано за него от историците на литературата“.

На времето си някои критици обявиха „Смъртта на Вазир Мухтара“ за мрачна и песимистична книга, макар че книгата за тежкия живот и страшната смърт на Грибоедов едва ли би могла да бъде особено весела. Като отдаваха нужното на таланта на Тинянов, те го упрекваха в преднамерено усложняване на образа на Грибоедов, в субективистично тълкуване на историята. В същност не Тинянов беше усложнил историята, а „неговите критици се опитваха да я опростят“ — както правилно отбелязва по този повод в уводната си статия към съчиненията на Тинянов Б. Костелянец.

Широко известна е мисълта на Ленин за трите поколения, действащи в руската революция. Под перото на Тинянов тя намери художествено превъплъщение. В този смисъл „Смъртта на Вазир Мухтара“ допълва и обяснява социалната картина на декабристкото въстание, обрисувана в „Кюхля“. Що се отнася до психологическата оценка, в която главна роля играе авторското чувство, определяйки позицията на Тинянов—историка, то тя е намерила пълно отражение в предговора към „Смъртта на Вазир Мухтара“, където е прокарана безпощадна граница между хората от 20-те и 30-те години. „На хората от 20-те години бе отредена тежка смърт, защото векът им умря преди тях. . . Колко страшен беше животът на тези, които трябваше да претърпят трансформация, животът на тези от 20-те години, на които кръвта трябваше да се смени. Те усеяха върху си опитите, направлявани от чужда ръка, чиито пръсти не ще трепнат!“

Това — за страшния живот на Грибоедов, онзи Грибоедов, който не вярва в успеха на декабристкото движение и който пада в несъвет от омраза при вида на Майборода, предал декабристите.

В „Смъртта на Вазир Мухтара“ виждаме приятеля на декабристите, отровен от мъка за ради техните неуспехи. Пред читателя не стои христоматийен класик, заслужил вечна благодарност на потомците, а авторът на забранена комедия, която не вижда бял свят — нито издадена, нито играна на сцената. Пред нас е Грибоедов, разговарящ със своята съвест като с жив човек. Грибоедов, който претърпял „в словесността“ голям неуспех. В романа се говори малко за „От ума си тегли“ и същевременно целият роман е сякаш дълбок психологически коментар на генералната комедия. Всичко е ясно — и причината, поради която тя остава единственото произведение на Грибоедов, и този привидно парадоксален факт, че авторът на тази пиеса, разпространявана от декабристите в тяхната политическа пропаганда, става пълномощен министър — „Вазир Мухтара“.

С проникателността на изтънчен дипломат Тинянов разкрива интригите на английската мисия, насочени против руското влияние в Персия. Очевидно, че тази страна на романа е основана върху специално внимателно проучване на исторически документи — достатъчно е само да си представим каква политическа отговорност е поемал Тинянов, когато изобразява дейността на британските резиденти при шахския двор в Техеран. Между впрочем едва неотдавна, в наши дни, след като беше публикувана книгата на С. В. Шостакович „Дипломатическата дейност на А. С. Грибоедов“ (М., 1960), се разбра колко вярна е била художествената интуиция на Тинянов. „През пролетта на 1828 г. по време на пребиваването на Грибоедов в Петербург, там „случайно“ оказва и един от активните противници на руското влияние в Средния изток капитан Кемпбел, секретар на британската мисия в Тебриз.“ Тинянов без съмнение е знаел това. Но той не е знаел, че при „срещата с Грибоедов в Петербург Кемпбел подхвърлил на руския посланик съвсем недвусмислено предупреждение: „Пазете се! Няма да ви простят Туркменчайския мир!“

„Там, където свършва документът, там аз започвам — пише — Тинянов. — Чувствавам угрисения на съвестта, когато разбира, че не съм отишъл много далече от документа или не съм стигнал до него поради липсата му.“ Именно така, с изумителна интуиция беше разгадан

Грибоедов-дипломатът — фигура, чието историческо значение едва сега е доказано от изследването на С. В. Шостакович.

„И полковник Макдоналд прекара цялата вечер, заключен здраво в кабинета с доктор Макнил, който е спокоен, както винаги“ („Смъртта на Вазир Мухтара“). Сега знаем за какво са говорили.

„И, както винаги, доктор Макнил остана в стаята, когато изведоха малките принцове и майка им си излезе. Влязоха, стъпвайки внимателно, тримата евнуси като три шахови мисли. Манучехър-хан. . . Хосров-хан и Мирза Якуб. . . Те седяха неподвижно на килимите и разговаряха. После доктор Макнил отиде на втора визита у Алаяр-хан. . . и на трета — у Зили-Султан, сина на шаха, техранския губернатор. Това е всичко, което се знае за тези визити на доктор Макнил“ („Смъртта на Вазир Мухтара“).

Сега за тях се знае много повече. Ето какво е написано в книгата на С. В. Шостакович: „Многохилядна тълпа, в пълния смисъл на думата загубила всякакъв човешки облик, потопила ръцете си в кръвта на защитниците на мисията, с шум напада двора на британското посолство убива руснаците (които са били там — В. К.), разграбва руското имущество в британската мисия и същевременно се отнася грижливо към имуществото, което е британска собственост. . . Можем ли изобщо да си представим, че така обезумелите фанатици по време на клането биха различавали ясно „приятелското“ — британското, от „вражеското“ — руското, ако сред тях не е имало подстрекатели и водачи, получили съответни наставления от организаторите на разгрома на руската мисия. Неслучайно Макнил пише на жена си през февруари 1829 г.: „Не се съмнявам, че в Техеран за мен е също толкова безопасно, както и навсякъде другаде.“

Ще ми се да приведа обратен случай в работата на Тинянов — когато не липса, а наличие на достоверен документ явно изопачава историческата картина. При работата си над „Смъртта на Вазир Мухтара“ той бил поразен от историята на Самсон хан. Тази история е била разработена от известния археолог А. П. Берже, автор на многобройни авторитетни трудове из историята на Кавказ. На Тинянов му се сторило странно, че Самсон хан, войник — дезертьор от руската армия, в трудовете на Берже е показан като дворянин, случайно постъпил на служба при чуждестранно правителство; по време на руско-персийската война той уж откал да участва във войната и напуснал Тебриз. Според Берже излиза, че руският батальон от дезертьори не е влизал в бой срещу руската армия. „Решително нищо не можех да направя с тази сладникова история—пише Тинянов в статията си за сборника „Как пишем“. И не съм опитвал. Нямах под ръка никакви документи, които да опровергават Берже, но въпреки всичко не можех да пиша като него. Не знам защо все си представях някакъв попечител на учебен окръг от епохата на Александър III, някъде, в някаква гимназия, който уверява гимназистите, че „даже закоравелите престъпници и те изпитват разкаяние. . .“ Бахадеран в хански халат, след като убил жена си, някак си се мръщи и не иска да прояви своите пламенни национални чувства. Началникът на гвардията не може да се откаже от военни действия. И как персите биха разрешили на този свой генерал да пие кафе и шербет, когато са разбити? Нима от недоверие? Но батальонът от дезертьори, тези дезертьори, много пъти бити и гонени през строя — и ненавиждащи строя, който ги е обидил, все таки „не са пожелали“, „отказали са се“ и т. н? И съзнателно, без да имам документи, които да опровергават Берже, написам, че Самсон и неговите войници са участвували в битките срещу руските войски и не изпитвах угризение на съвестта. А после, след като издадох книгата, когато се ровех в някакви второстепенни материали, се натъкнах на кратка бележка от генерала (струва ми се Красовски), в която той иска помощ, той като на левия му фланг го нападнали руски измениници. А що се отнася до това, че Самсон напуснал Тебриз по време на войната — този факт се потвърди. Но той заминал от Тебриз в ставката на персийския главнокомандуващ Абаз Мирза.“

Ще ми се да изтъкна колко свободно говори Тинянов за своята работа! С какво изящество! Може да предположим, че тя не му е струвала такъв огромен труд. Но ви притъмнява пред очите, когато видите който и да е негов ръкопис с безброй зачеркнати, възстановени и отново зачертани варианти, проверени с безпощадността на историк и на великата му любов към руската литература.

Неведнъж е печатано писмото на А. М. Горки до Тинянов по повод излизането от печат на „Смъртта на Вазир Мухтара“. Не зная дали може да се изрази с по-голяма сила признанието на таланта на историческия романист, както направи това Горки, когато оцени портрета на Грибоедов: „Сигурно такъв трябва да е бил. А и да не е бил — от сега нататък ще бъде.“ Тези думи в същност определят главната задача на жанра на историческата проза.

Бях у Горки заедно с Тинянов — струва ми се, беше през 1931 г. Разговаряхме за създаването на „Библиотека поета“, а в същност — за един генерален преглед на цялата руска поезия. Тинянов може да бъде поставен наред до Горки в това огромно, още продължавашо дело. Но те говореха и за друго. Горки знаеше, че през двадесетте години Тинянов работеше в кинематографията и го уговаряше да се върне пак към тази работа. . .

Има ли човек, който да не знае „Подпоручик Ците“, този разказ, обиколил цял свят и преведен на много езици, разказ за това, как неволната грешка на някакъв писар станала повод за създаването на един мним човек? В машината на Павловата държава с нейните канонизирани закони на съществуването е достатъчна една грешка на перото, за да се роди от нея андерсеновска сянка, която расте, прави кариера, заема все по-важно място в държавата и най-сетне се разпорежда със съдбините на непрекословно подчиняващите се на мъртвия ритуал хора.

Успоредно Тинянов е разказал историята на поручик Синюхаев, който благодарение на друга, диаметрално противоположна грешка, отпада от списъка на живите и бива зачислен при мъртвите. Без да се кръстосат, без да се преплетат нито веднъж, тези две истории довеждат читателя до дълбините на мисълта, че за мъртвата правилност на канцеларското мислене живеят човек не е нужен и е дори опасен.

Този разказ, написан с лаконичността на римската проза, през 30-те години бе признат за едно от най-значителните явления в нашата (съветската — б. пр.) литература. . .

Подпоручик Ците става нарицателно име, символ на хладно, равнодушно отношение към живота. Това име и досега може да се срещне в сатирични бележки, публицистическа статия, насочена против бюрократизма. Но значението на разказа е много по-дълбоко.

В споменатия план за автобиографията си Тинянов пише: „След романа за Грибоедов написах няколко разказа. За мен това бяха разкази в пълния смисъл на думата: има неща, които човек разказва именно като нещо занимателно, понякога смешно. Моята работа в киното ми помогна да разбера значението на тези „разкази пред жив слушател“, от които започва създаването на всеки филм.“

Струва ми се, че тази мисъл важи и за разказа „Малолетният Витушишников“. Както в „Подпоручик Ците“ Тинянов от многото големи и малки събития, образуващи живота на огромната страна, избира най-дребното: този път „държавният трус“ в Русия на Николай I възниква и се развива мълниеносно поради туй, че придворната дама Нелидова е „отлъчила императора от ложето си“. Но и това незабележимо, нищоожно, интимно събитие се оказва тясно свързано с други, все по-важни, достигащи постепенно до мащабите на „историческа катастрофа“. По такъв начин безпогрешно работещият „електромагнетичен апарат“ на Николаевата епоха бива разкрит в цялата му мнима важност, във фалшивото му величие.

Историческите разкази на Юрий Тинянов са пропити с ирония, наглед добродушна, а в действителност хаплива и горчива. Бих казал — и може би на някои хора това ще им прозвучи странно, — че в тях има нещо чаплинско: онова съчетание на гротеската и трагедията, на делничното и невероятното, на смешното и печалното, онази безсмислица, срещу която е не само трудно, но и опасно да се бори човек. . .

Повестта „Восъзната персона“ стои малко встрани от другите произведения на Тинянов, без ни най-малко да им отстъпва нито по конкретността на историческото въображение, нито по силата, с която са обрисувани видните дейци на Петровата държава. На места тя е трудна за четене; написана е сякаш от името на човек от Петрово време, когато в руския език нахлули безброй чуждици, понякога в неочаквани и чудати съчетания. Това били думи, които сякаш още се чувствували неудобно и несигурно в чуждия език и същевременно оцветявали необикновено ярко

говора на онова време. Необходимо е било дълбоко проникване в лексиката на Петровата епоха, за да се постигне възпроизвеждането ѝ на страниците на „Восъчната персона“.

Но стилистическата новост и острота на тази повест се заключава не само в това, че в нея е възпроизведен езикът на петровската епоха. Тези езикови средства са помогнали на Тинянов да създаде поразителни по точността и простотата си характери. Такъв е загубилият представа какво го заобикаля Меншиков — Меншиков с неговия страх от огромността на онова, което се намира под неограничената му власт, с неговата любов към подкупа, който му е драг именно със своята конкретност, определеност и осезаемост. Такава е Екатерина, която независимо от своето въздигане си остава селска мома, потопена в един свят на поразително нищожни интереси. Такъв е най-сетне Петър, който умира в самота, проснат на студено легло, около което с всеки изминат час се образува и шири пустота, отиваща далеч, граничеща с рухването на всичко, което той е създал, стигаща до границите, които той на времето бил завоювал с толкова мъки и пот.

Не можем да не се съгласим с Б. Костелянец, който смята, че в тази повест Тинянов „отхвърля идеята, че народът бил живеел извън историята“. От по-задълбочената позиция, завоювана от съветската литература в процеса на нейното развитие, той вижда взаимната връзка между онова, което става на „авансцената“ на историята и на „задния ѝ двор“. На „авансцената“ на историята става „нечуван скандал“, ритат се и се блъскат Меншиков и Ягужински, първите хора в държавата. А на „задния двор“, в народните низини, се раждат сили, които искат да се измъкнат и се измъкват от ярема на феодално-бюрократичната държава.

„Восъчната персона“ е пропита с ужас пред пълната ликвидация на човешкото достойнство, която карала брат да доносници срещу брат си и намирала щастие, възторг и самоупоение в самото предателство. В повестта се разказва историята на двама братя: на Яков, един от „монстрове“ и „натуралите“ в Петровската куншкамора, и на Михаил, „войника от „Балков полк“, чиито мисли до една са продиктувани от съзнанието, че той не е кой да е, а именно войник от този отдавна несъществуващ Балков полк.

Войникът от „Балков полк“ доносници за майка си, двамата биват изтезавани, после ги пускат, осакатени и „тъй те стигнаха, всеки по свой път, до тяхното село, и край селото се срещнаха и се запътиха към къщи, без да се гледат“.

Повестта се нарича „Восъчната персона“, защото след смъртта на Петър художникът Растрели създава негово восъчно подобие. Когато се приближават към нея, фигурата става и си вдига ръката. И едни имат чувството, че покойният император ги приветствува, а други, че гневно им посочва вратата. Фетишът се създава, за да продължи да действа страхът, който е бил най-силното оръдие на петровската държава. Восъчният император властвува над разрушаващия хаос на неговите велики дела дотогава, докато не го изпратят в куншкамората, при другите „монстрове и натуралии“.

Когато започва да пише „Пушкин“, Тинянов смята, че с тази книга ще завърши трилогията на Кюхелбекер, Грибоедов и Пушкин. Към новата книга той пристъпва отдалече, бавно и предпазливо. Не го е плашела огромността на задачата. Той осъзнавал напълно отговорността, легнала върху плещите на писател, осмелил се да създаде роман, който да обхване целия живот на Пушкин — роман по онова време, а ние и досега нямаме историко-литературна монография, която да е решила тази задача.

Докато работеше, Тинянов сякаш се вслушваше в своето детство, което го следваше бавно, но неотклонно. . . Ако го нямаше това детство (и тези нахвърляни планове, случайно запазили се в архива на писателя, половината от които пропаднаха по време на Ленинградската блокада), ние навярно не щяхме да прочетем онези страници в романа „Пушкин“, където първият полъх на поезията обгръща малкия Александър подобно на вятър в Юсуповата градина в горещ следобеден час: „Търсеха го. Той тичаше все по-навътре. Тук беше много диво и глухо, новата подредена градина свършваше и започваше старата. Стволите бяха покрити с мъх като с пепел; сухи съчки се стелеха около статуите. И техните премрежени очи, отворените уста, техните лениви стойки му харесваха. Беше два часа по обяд, сънно време. Арина дремеше на скамейката с полуотворена уста. Изведнъж леко подухна вятър, листата на дърветата прошумоляха. Той видя как едно тънко каменно тяло два пъти се полюшна напред, като че ли тръгна към него.

Сърцето му спря да бие. . . Арина се събуди. Хитрувайки безсмислено, той се престори пред няната, че през цялото време е гледал езерото. . .“

Не шяха да бъдат написани и онези страници, където малкият Пушкин ходи из къщи плахо, забелязвайки и разбирайки онова, което не разбират възрастните. Не би ги имало семейните вечери, на които се виждаше, че „домът и родителите имат различни лица — пред хората и пред гостите — едно, и когато нямаше никой — друго“. Нито разговори за политика, за война, за царя. . . Не шеше да го има жадното, бързо и безразборно четене — скришом в башиния кабинет. С една дума, нямаше да го има в нашата литература детството на Пушкин, написано с подкупваща правдивост, защото Тинянов знаеше, че „никога писателят не измисля нищо по-прекрасно и силно от истината“ („Автобиография“). „Тази книга не е биография — пише Тинянов в черновата на предговора, запазена в неговия архив. Читателят напразно би търсил в нея точно предаване на фактите, точна хронология, преразказване на научна литература. Това не е работа на романиста, а задължение на пушкиноведите. Често в романа догадката заменя хрониката на събитията — с онази свобода, с която отдавна, по неписан закон се ползват романистите. С този роман не се отменя научната биография. Бих искал в тази книга да се приближа до художествената правда за миналото, която винаги е целта на историческия романист.“

В интервюто, цитирано по-горе, задачата е определена още по-точно: „Замислих романа си не като „романизирана биография“, а като епос за раждането, развитието и гибелта на националния ни поет. В романа си не отделям живота на героя от неговото творчество и не отделям творчеството му от историята на неговата родина.“

В първите варианти романът започва с Абисиния, с прадедите на Пушкин. Тинянов имал чувството, че тези глави не му се удал и работата била отложена за дълго време. Той се връща към своя замисъл едва след година и решава да следва пушкиновския план за автобиография, който се отнася към 1830 г. и се публикува обикновено под заглавие „Програма на записките“. Тази „Програма“ цялата е вметена на едно листче и представява толкова кратко изброяване на събитията от живота на Пушкин, че някои параграфи остават загадка за изследователите. „Програмата“, както е известно, е стигала едва до 1815 г.

Трябваше да обичаш и разбираш Пушкин така, както го е обичал и разбирал Тинянов, за да можеш да разшифроваш тези загадки, тези започнати и прекъснати фрази, тези фамилни имена, които могат да се прочетат и така, и иначе. „Моите неприятни спомени“ — пише Пушкин. Какви спомени? За какво? „Нетьрпимо състояние“ — пише той. От какво е предизвикано? Как да се обясни?

Тинянов отново прочита този малък текст и той заляга в основата на първата част на неговия роман. Така от редовете: „Юсуповата градина. Земетресението. — Няната“ — се получи удивителна по своята сила глава, в която са разгадани първите душевни вълнения на малкия Пушкин, вълнения, в които проличава бъдещият гениален поет.

Понякога и най-дълбоченото познаване на материала не даваше на Тинянов възможност да обрисова историческата картина в цялата ѝ пълнота. „Представата ми, че целият живот е документиран — не е основана на нищо: има цели години без документи. Освен това има и такива документи: регистрира се здравето на жената и децата, а самият човек липсва. И после самият човек — доколко той скрива нещата, как понякога писмата му приличат на набързо надражски бележки!

Човек не казва главното, а зад това, което той смята за главно, има още по-главно. И затова изследователят понякога трябва да се задоволи с най-малките документи. Важните неща личат често в мимолетни и немного внушителни форми. Дори големите вълнения — как те се отразяват на повърхността? Там, в дълбочините, се изменят отношенията, а на повърхността само леко набръчкване на водата или дори нищо“ (Сборника „Как пишем“). Така, опирайки се на нищожни данни, на това, което може да се нарече само сянка от постъпка, мисъл, чувство, той отгатва главното и изгражда върху него своето повествование.

Такава „сянка“ е и любовта на Пушкин „към неизвестната“, любов, необикновена по силата си, по продължителността си, по влиянието си върху целия му живот, неспомената никъде и от него самия (Ю. Тинянов). Много изследователи (Хершензон, Щеголев) са се опитвали да разгадаят името на жената, която тайно и безнадеждно е обичал Пушкин. Споменават се име-

ната на Голицина, Раевска. След като прочита по своemu лицейските елегии и съпоставя разказите, записани от Бартенев, и изследва отношенията на Пушкин и Карамзин, Тинянов стига до извода, че тази любов на Пушкин е към Екатерина Андреевна Карамзина. Той изказва хипотезата, че за нея се отнася посвещението на „Полтава“, че написването на „Бахчисарайски фонтан“ е свързано със спомена за Карамзина и с нейния разказ. Той обяснява последната им среща, когато един час преди смъртта си Пушкин накарал да повикат Карамзина и когато се прощава с нея, тя го прекръстила отдалече, а той ѝ казал: „Елате по-близо и ме прекръстете хубавичко.“ И едва след като се убеждава в своята правота, Тинянов започва да пише за тайната любов, съществувала през целия живот на Пушкин — от лицеза до смъртта му.

В архива на С. М. Айзенщайн е намерено негово писмо до Тинянов — то и досега учудва със своето дълбоко разбиране за цвета, който би бил не „окраска, а вътрешно необходим драматически фактор“ в кинематографията: „Скъпи и несравними Юрий! С огромно удоволствие прочетох в почивния дом сред планините на китайската граница Вашия Пушкин. С голям възторг прочетох Вашата хипотеза, изложена в „Безименната любов“, и разволя на тази тема тук е не по-малко увлекателно.“

Поразен от догадката на Тинянов, Айзенщайн решава да постави филм, посветен на Пушкин и неговата тайна любов. В писмото необикновено ярко е разкрита живописната гама на бъдещия филм: „Петербург от последния период с избледняващ светлинен спектър, който постепенно се поглъща от мрака. В тъмния кадър се виждат само едно-две ярки петна. Зеленото сукно на игралната маса, жълтите свещи на нощните приеми у Голицина. . . И плътният тон в края с ковчега, потъващ в нощта. . . Играта на светлинни и музикални лейтмотиви се образува от само себе си. За сценария не достигал главен лейтмотив, което за филм от такъв „персонален характер“ е просто необходимо. . . И тук приятелска ръка ми посочва Вашата „Безименна любов“. Ето я най-сетне темата. Ключът към всичко (изобщо не само сценарно-композиционно). И изведнъж виждам всичко, което ми е нужно. . . Така или иначе (ако не Ви плаши тонът и съображенията на моето послание до Вас), моля Ви много да смятате „Вашия Пушкин“ в показания вид като сценарий за мене“.

Мисля, че Тинянов с радост би се съгласил да работи с Айзенщайн и можем да не се съмняваме в това, че романът за Пушкин би намерил задълбочено превъплъщение на екрана. Но писмото не е било изпратено. То завършва с послепис: „Научих, че Тинянов е починал. Не изпратих писмото. Ще го преработя в статия: „Закъснялото писмо.“

В предвоенните години се виждахме много често с Тинянов, почти всеки ден. Аз ходех при него и отивах да се разхождаме. Но с всяка измината седмица разходките ни ставаха все по-кратки: до Сенатския площад (тогава той живееше на улица „Плеханов“), до Адмиралтейството, до Казанския събор, до градинката с воронихинската решетка. Преди войната той с мъка слизаше по стълбите и понякога се случваше да постоим малко в двора и да се върнем обратно.

Тежката болест — разсеяна склероза, за която и досега не е намерен лек — не го лиши от душевна бодрост, енергия и жив интерес към всичко, което ставаше в страната и в литературата. Той участвуваше в литературната работа на ленинградските писатели и мнението му се смяташе много ценно и безспорно.

Малко преди войната ленинградските писатели устройха тържествена вечер, за която си струва да се разкаже, защото това беше в същност единствената вечер, когато признанието на Тинянов беше показано със запомняща се сила.

Той беше извънредно изискателен по въпросите на литературата и никога не се боеше от такава строгост и изискателност и по отношение на себе си. Любовта му към руската литература беше любов към родината — с тази мисъл беше проникнато всичко, което се говори тази вечер. И може смело да се каже, че целият му тежък и изпълнен със страдания живот беше проникнат от това възвишено чувство.

По време на войната, в тежките условия на евакуацията той с треперяща ръка пишеше третата част от своя последен роман. Той знаеше, че умира, но му се искаше в тази трета част младостта на Пушкин да бъде разказана докрай.

... Заточават Пушкин. В една бяла нощ, която е по-ясна и от ден, той се прощава с Петербург като с жив човек. „Заточават го. Къде? В руска земя. Той все още не беше я виждал, не я познаваше. Сега ще я види и ще я опознае. И започва не със северните монотонни равнини, не — а от юг, от мястото на страстите и на престъпленията. Голицин искал да го заточи в Испания. Да го изгонят. Където има повече страсти. Той ще види родината, страната на страстите. Шо за изгнание! Сякаш искат насила да го завербуват за престъпник. Добре! Той замина. Ще се върне ли? Или ще обърне историята? Тя е толкова бърза.“ И по-нататък: „Той познаваше и обичаше далечните страни като русин. А тук той очи в очи, чело в чело се сблъска с родната държава и видя, че най-прекрасното, най-невероятното, непознато от никого — това е тя, руската земя.“

... Масата му винаги беше отрупана с ръкописи и книги, млечнобелият абажур на настолната лампа се вдига като платно на мачта и масата напомня палуба, върху която, тръгвайки на път, е нахвърляно всичко, което би могло да потрябва. Пътят беше труден. В открито море фрегатата плуваше, направо срещу вятъра.

От руски: М. Блажева

БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА ДНЕС В ГДР

В Германската демократична република българската литература отдавна е позната. Преведените след Втората световна война книги от български език са значително количество и вече дават възможност за едно изследване на немско-българските културни отношения на един качествено нов етап. Българска литература се издава в различни издателства, подбират се творби от всички периоди от нейното развитие, застъпени са разнообразни жанрове — романи, разкази, драми, поезия. Тази кратка рецензия естествено няма задача да направи цялостен преглед на преведената в ГДР българска литература. Бих искала само да отбележа, че интересът към българското художествено творчество в последно време бързо расте, че преводите стават все по-сполучливи и обхващат по-широк кръг творби и автори. Като илюстрация ще спомена само няколко заглавия от последните четири години.

Излязоха от печат няколко сборника с разкази, които представят съвременни автори — тук наред с отдавна утвърдени писатели срещаме имената и на редица млади разказвачи, като Димо Димовски, Росен Босев, Вл. Зарев, Ст. Стратиев, Н. Стоянов и др.¹ Отпечатана бе и една Антология с български драми с послесловие от В. Кюпе, която включва творби от П. Яворов, Р. Стоянов, Д. Димов, В. Петров, Н. Хайтов, Г. Мишев и Нед. Йорданов.² В тези сборници участвуват както известни преводачи, така и представители от младото поколение българи-сти в ГДР.

Буди чувство на уважение и признание внушителната по количество и изискана в качествено отношение преводаческа дейност на отделни опитни преводачи, отдавна свързали името си с българската литература, като Егон Хартман, Хартмут Хербот, Норберт Рандов и др. Рандов поднесе на немския читател Алековия „Бай Ганьо“³, проза и стиховете на Хр. Смирненски,⁴ стихове от Ат. Далчев.⁵ Под печат са и скоро се очакват да излязат подбрани разкази от Ив. Вазов и един том български пословици. На привършване са преводите на „Фрагменти“ от Ат.

¹ Erkundungen. 18 bulgarische Erzähler. Verlag Volk und Welt. Berlin, 1974. С послеслов от Barbara Antkowiak. Stunden der Bewährung. Volk u. Welt. Berlin, 1977.

² Bulgarische Dramen. Verlag Kunst u. Gesellschaft. Berlin, 1974.

³ Bai Ganju, der Rosenöhländler. Berlin, 1974.

⁴ Feuiger Weg. Berlin, 1976.

⁵ Gedichte. Berlin, 1975.